

Кыргыз Республикасынын Илим, жогорку билим берүү
жана инновациялар министрлиги
Ош мамлекеттик университетинин
тышкы байлаништар бөлүмү
Филология жана маданияттар аралык коммуникация институту
Алишер Навои атындагы өзбек тили, адабияты жана маданияты
борбору
Л.Н. Гумилев атындагы Евразия улуттук университетинин
Кыргыз Республикасындагы филиалы

2026-жылдын 25-февралында уюштурулган Жусуп Хас Хажиб
Баласагындын туулган күнүнүн 1010 жылдыгына арналган «Борбордук
Азия элдеринин өнүгүшүндөгү байыркы кол жазмалар жана алардын
эл аралык деңгээлдеги ролу: тил, адабият, маданият жана билим берүү
маселелери (XI-XXIи кылымга чейин)» аттуу эл аралык илимий-
теориялык конференциянын материалдары

Ош шаары, 2026-жыл

УДК 930.272.930.85

ББК 63.2:81

Б 82

Рецензенттер:

Мухамедова С.Х. – филология илимдеринин доктору, профессор (Өзбекстан, Ташкент);

Салкынбай А.Б. – филология илимдеринин доктору, профессор (Казакстан, Алматы);

Жамгырчиева Г.Т. – филология илимдеринин доктору, профессор (Кыргыз Республикасы, Ош шаары).

Башкы редактор: Кожобеков К.Г. – ОшМУнун ректору, физика-математика илимдеринин доктору, профессор (Кыргыз Республикасы, Ош шаары);

Башкы редактордун орунбасары: Турсунов Д.А. – ОшМУнун илимий иштер жана инновациялар боюнча проректору, д.ф.-м.н., профессор (Кыргыз Республикасы, Ош шаары);

Редакциялык коллегия: Агтакуров К.Ш., Шаймкулов О.А., Бекмухамедова Н.Х., Исманова А.А., Кошуева М.Ж., Байтикова Б.Б., Найманбай А.Р.

Борбордук Азия элдеринин өнүгүшүндөгү байыркы кол жазмалар жана алардын эл аралык деңгээлдеги ролу: тил, адабият, маданият жана билим берүү маселелери (XI-XXIи кылымга чейин): Жусуп Хас Хажиб Баласагындын туулган күнүнүн 1010 жылдыгына арналган эл аралык илимий-теориялык конференциянын материалдары (25-февраль, 2026, Ош шаары). – Ош: 2026. – 937 б.

ISBN 978-9967-06-278-8

Эл аралык конференциянын материалдар жыйнагында түрк дүйнөсүнө жалпы инсан Ж.Баласагундун чыгармалары Казакстан, Өзбекстан, Кыргыз Республикасынын илимпоздорунун жалпы изилдөөлөрү жана ой-пикирлери, талдоолору жана сунуштары камтылган. Макалалар жыйнагы университеттин окумуштууларына жана аспиранттарына, докторанттарына, илимий кызматкерлерге арналат.

УДК 930.272.930.85

ББК 63.2:81

© Борбордук Азия элдеринин өнүгүшүндөгү байыркы кол жазмалар жана алардын эл аралык деңгээлдеги ролу: тил, адабият, маданият жана билим берүү маселелери (XI-XXIи кылымга чейин)

МАЗМУНУ

ПЛЕНАРДЫК ЖЫЙЫН

- 1. Хамроева О.Ж.**
«ҚУТАДҒУ БИЛИГ» АСАРИНИНГ ХІ-ХІІІ АСР
АДАБИЁТШУНОСЛИГИДАГИ ЎРНИ 16
- 2. Салқынбай А.Б.**
«ҚҰТТЫ БІЛІК» – ДАНАЛЫҚ КІТАБЫ..... 20
- 3. Турдубаева Н.Ш.**
ТҮРК ЭЛДЕРИНИН МАМЛЕКЕТТИК, УЛУТТУК ИДЕОЛОГИЯСИ
Ж.БАЛАСАГЫНДЫН «КУТАДГУ БИЛИГ» ЧЫГАРМАСЫНДА
НЕГИЗДЕЛИШИ 27
- 4. Кошуева М.Ж.**
ЖУСУП БАЛАСЫНДЫН «КУТ АЛЧУ БИЛИМ» ДАСТАНЫНДАГЫ
ТУУРАНДЫ УҢГУЛУУ ТИЛДИК КАРАЖАТТАРДЫН
СТИЛИСТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ 35
- 5. Сулаймонов М.Ю., Холдорова Г. Ҳ.**
АЛИШЕР НАВОИЙ – ТУРКИЙ АДАБИЙ АНЪАНАЛАР ДАВОМЧИСИ . 40
- 6. Кулдашев Ш.Т.**
XVII – XIX АСРЛАРДА ЎЗБЕК ВА УЙҒУР АДАБИЙ АЛОҚАЛАРНИНГ
МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ 47
- 7. Ибрагимова Э.И.**
МАРКАЗИЙ ОСИЁ ТАРАҚҚИЁТИДА ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР ҚАДРИЯТЛАРИ
ВА ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ ЛИНГВИСТИК МЕРОСИ 55
- 8. Нормуминов Ш.Т.**
МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИДА «ТИЛ ВА ШАХС»
МУШТАРАКЛИГИ: ЭТНОЛИНГВИСТИКА ВА АКСИОЛОГИК ТАЛҚИН . 62
- 9. Исмаилова Б.Т.**
КЫРГЫЗ АДАБИЙ СЫНЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ 67
- 10. Мамажанов А., Ахмедова (Охунова) Г., Алишеров А.**
ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР ҚАДРИЯТИ ВА АНЪАНАЛАРИНИНГ
БАРДАВОМЛИГИ 74
- 11. Азаматова О.О.**

ТУРКИЙ ХАЛҚЛАР ИНТЕГРАЦИЯСИДА ҚАДИМГИ ЁЗМА МЕРОСНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ	80
--	----

1-СЕКЦИЯ: ТИЛ ЖАНА ЖАЗУУ. АЗЫРКЫ ТҮРК ЭЛДЕРИНИН БАЙЫРКЫ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИ

1. Абдимуродов Ж.З. ҚАДИМГИ ТУРКИЙ ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАРДА ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ	87
2. Абдуллаева В.Қ. «ҚУТАДҒУ БИЛИГ» ДАГИ ФРАЗЕМАЛАРНИНГ КОННОТАЦИЯ АСОСИДАГИ ФУНКЦИОНАЛ УСЛУБИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА СЕМАНТИК ТАСНИФ	93
3. Акынбекова А.У. ОРТО КЫЛЫМДАГЫ ТҮРК ЖАЗМА МУРАСТАРДЫН ТИЛ ИЛИМДЕГИ ОРДУ	102
4. Аманов А.С. ҚАДИМГИ ТУРКИЙ ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАР ВА УЛАРНИНГ ТУРКИЙ ТАМАДДУН ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ	110
5. Апышева Б.Т., Сейитбекова Н.А. КООМДҮК-САЯСИЙ ТЕРМИНДЕРДИН ТҮРКОЛОГИЯДА ИЗИЛДЕНИШИ	117
6. Болотакунова Г., Асилбекова М. ОРУС ТИЛИНДЕГИ КУБАНЫЧТЫН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК АЛКАГЫ: ТҮЗҮЛҮШҮ, БАСКЫЧТУУЛУГУ ЖАНА ЧАГЫЛДЫРУУ КАРАЖАТТАРЫ	123
7. Гойиббоева Р.А. НАВОИЙ АСАРЛАРИ УЧУН ТУЗИЛГАН ИЗОҲЛИ ЛУҒАТЛАРДАГИ БЕЛГИ СЕМАЛИ АРАБИЙ ЎЗЛАШМАЛАР	131
8. Давлатова С.Ж. М.КАШКАРИНИН «ДИВАНУ ЛУГАТИ-Т ТҮРК» ЭМГЕГИНДЕГИ СҮТ АЗЫКТАРЫ ЛЕКСЕМАЛАРЫ	138
9. Дарвишалиева М.Р. ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА ҚАРЛУҚ ШЕВАЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА УЛАРДАГИ ЁРДАМЧИ СЎЗЛАР	145
10. Дарвишов И.У.	

ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА ҚИПЧОҚ ШЕВАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ	155
11. Дуйшеев Ж.А., Султанова А.А., БАЙЫРКЫ КОЛ ЖАЗМАЛАР – УЎҒУ ЖОЛДУН ӨЗӨГҮ	167
12. Кажетерова Ш.С. КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗБАЛАРЫНДАҒЫ КӨРКЕМДІК ДӘСТҮРДІҢ ҚАЗІРГІ ЕРКІН ӨЛЕНДЕРДЕГІ КӨРІНІСІ	174
13. Казакова Н.А. ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ИЛМИЙ-ОММАБОП ДИСКУРИСНИНГ ЛЕКСИК- СЕМАНТИК ВА ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ	181
14. Камардинова У.Н. «СУУ» ЗАТЫНЫН КОНЦЕПТ ЖАРАТУУЧУ КАСИЕТТЕРИ	188
15. Кожобекова Г.С., Мырзанаева М.К., Сулайманова Г.А. 1920-1940-ЖЫЛДАРДАҒЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНИН КАЛЫПТАНУУСУ	193
16. Кодирова Д.Ф. ЎЗБЕК ТИЛИДА ГРАММАТИК САТҲДАГИ ЎЗЛАШМАЛАР ВА УЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ -КОММУНИКАТИВ ОМИЛЛАРИ	199
17. Қозоқов Т.Қ., ҚОРАХОНІЙЛАР ДАВРИ МАДАНИЙ ҲАЁТИДА УЙҒУ ЁЗУВИНИНГ ЎРНИ	205
18. Мирзаабдуллаева М.Х. НИЗОМИЙ ВА НАВОЙИ АСАРЛАРИДА ФЕЪЛ ЛЕКСИКАСНИНГ КОННОТАТИВ САЛОҲІЯТИ: «КОМИЛ ИНСОН» ДИСКУСИ ВА БАДИИЙ ТИМСОЛ УЙҒУНЛИГИ (ҚИЁСИЙ-ЛИНГВОПРАГМАТИК ЁНДОШУВ) .	212
19. Одинаев Н.А. ҚАРЛУҚ АДАБИЙ ТИЛИ ШАКЛЛАНИШИДА «ҚУТАДҒУ БИЛИГ» ВА «ДЕВОНУ ЛУҒОТИТ ТУРК» АСАРЛАРИНИНГ ЎРНИ	218
20. Рашидова Н.Б. ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ТАЪЛИМГА ОИД АРАБЧА СЎЗЛАРНИНГ ЛЕКСИК- СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ	225
21. Саттарова Н.О. АНДИЖОН ВИЛОЯТИ ГОДОНИМЛАРИДА АКС ЭТГАН ЭТНОНИМЛА ВА УЛАРНИНГ ҚАДИМГИ ТУРКИЙ ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАРДАГИ ЎРНИ	234

22. Серикбай А.Б. ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КЕҢІСТІК КАТЕГОРИЯСЫ	241
23. Сиддикова К.Р. ПОЭТИК МАТНЛАРДА БАДИИЙ КОНЦЕПТНИНГ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСИ	247
24. Сыдық З.С. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ МОНҒОЛ ХАЛЫҚ ЕРТЕГІЛЕРІНДЕГІ «ЖОЛҒА ШЫҒУ» МОТИВІНІҢ ТИПОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	252
25. Тәшімбаев С.Қ. ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ «ЖАРАТУШЫ» КОНЦЕПТІСІ ..	259
26. Торобекова Н. КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ТИЛИНДЕГІ ҮНСҮЗ ФОНЕМАЛАР	264
27. Тусупова Р.Ш. IMPROVING ACCESS TO TURKIC LANGUAGE CORPORA AND THEIR USE IN EDUCATION	272
28. Убайдуллаева М.А. ФОНЕТИК ТЕРМИНЛАРНИНГ ЎЗБЕК ВА ҚИРҒИЗ ТИЛШУНОСЛИГИДАГИ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ	278
29. Улуков Н.М. ТУРКИЙ ЁДГОРЛИКЛАРДАГИ АНТРОПОНИМЛАРНИНГ ЛЕКСИК- СЕМАНТИК ТАҲЛИЛИ	288
30. Умарова Р.Т. БОРБОРДУК АЗИЯНЫН ФИЛОСОФИЯЛЫК ЖАНА ИЛИМИЙ МУРАСЫ: ХІ-ХХІ-КЫЛЫМДАР АРАЛЫГЫНДАГЫ КОЛ ЖАЗМАЛАРДЫН РОЛУ. 294	
31. Усмоналиев Ш.К. ИСХОХОН ИБРАТНИНГ «ТАРИХИЙ ФАРҒОНА» АСАРИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН ЛАҚАБ ВА ТАХАЛЛУСЛАРНИНГ СЕМАНТИК ТАСНИФИ	302
32. Хожимаматов А.Ф. ҚАДИМГИ ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАРНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФ	310
33. Хошимова О.Ш. ИНГЛИЗ ТИЛИДА РАНГ ИФОДАЛОВЧ БИРЛИКЛАРНИНГ ЛЕКСИК- СЕМАНТИК ХУСУСИЯТИ	316

**«ҚУТАДҒУ БИЛИГ» АСАРИНИНГ XI-XIII АСР
АДАБИЁТШУНОСЛИГИДАГИ ЎРНИ**

*Hamroyeva O.J.,
Alisher navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek
tili va adabiyoti universiteti
filologiya fanlari doktori, professor
arguvon87@mail.ru*

Аннотация: XI-XIII asrlar adabiyotshunosligi turkiy adabiyotshunoslik tarixining muhim bosqichi sifatida ilmiy-nazariy qarashlarining shakllanishining muhim davri sifatida e'tiborga molik. Insoniyat badiiy tafakkurining shakllanishi va ma'lum poetik qoliplarga ega bo'lish bosqichi qadimgi turkiy manbalarda aks etgan. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilik" asari turkiy adabiyotning dastlabki yozma dostoni – badiiy yuksak syujet tizimiga ega asar sifatida baholanishi bilan birga asarda muallifning adabiy-estetik qarashlari ask etishi bilan xarakterli. "Qutadg'u bilik" asaridagi adabiy-estetik qarashlar orqali XI asrlar adabiy muhiti haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Shu jihatdan "Qutadg'u bilik" asarining adabiyotshunoslik yo'nalishida tadqiq etish zarurati tug'iladi. Maqolada asarning ayni jihatlari tadqiq etiladi.

Калит so'zlar: doston, adabiy-estetik qarash, janr, so'z, she'r, nasr, poetika.

Кирish. XI-XIII asr manbalari va ularning tarkibiy tuzilishi adabiyotshunoslik masalalarining Sharq madaniyati, odobi, badiiy tafakkuri negizida shakllandi. Mifik tafakkur, insonning o'z-o'zini anglash, atrof-muhit haqidagi tasavvurlarining reallashuvi bosqichidan so'ng adabiy-estetik tafakkurining ma'lum soha doirasida aniqlashib, takomillashib borishi natijasi adabiy, ilmiy asarlari yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Bu davr manbalari va manbalar tarkibi adabiyotshunoslik masalalarini yoritish jihatidan ikkiga bo'linadi:

1. *Badiiy so'z tabiati orqali badiiy adabiyotning mohiyatini tushuntiruvchi asarlar;*
2. *Sof ilmiy-nazariy qarashlar aks etgan manbalar.*

Bu ikki turdagi asarlar yaratilish maqsadiga ko'ra ikki yo'nalishni asos qilib olgan. Mahmud Koshg'ariyning "Devon-u lug'ati-t-turk", Kaykovusning "Qobusnoma", Nizomiy Aruziyning "Chahor maqola" asarlarida sof adabiyotshunoslikka oid nazariy masalalar tadqiq etilsa, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" va Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asarlari didaktik yo'nalishdagi manba bo'lgani bois unda badiiy so'zning vazifasi, ta'sir kuchi, til odobi masalasi kesimida o'rganiladi.

XI-XIII asrga kelib adabiy-tanqidiy qarashlar tadqiqi maxsus janrlarda ifoda etila boshlandi, risolalar, tazkiralalar yaratila boshlandi. Nizomiy Aruziyning "Chahor maqola"si ana shunday asarlar sirasiga kiradi. Sharq poetika ilmiga oid maxsus ilmiy risolalar arab adabiyoti, arab adabiyoti ta'sirida fors adabiyotida keyinchalik turkiy adabiyotda ham yaratila boshlandi. Nasr binni Hasanning "Mahosin ul-kalom", Qudama ibn Ja'farning "Naqd ush-she'r", Abu Hilol Askariyning "Kitob us-sina'tayn", Umar Rodiyoniyning "Tarjimon ul-balog'a", Shamsiddin Qays Roziyning "Al-Mo'jam", Nasiriddin Tusiyning "Me'yor ul-ash'or" kabi manbalar turkiy poetika ilmi manbalari uchun asos bo'lgan [1, 65].

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida badiiy so'z tabiati

Yusuf xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari ramziy obraz va timsollar asosida til odobi, so‘zlash qobiliyati, so‘zning badiiy-estetik imkoniyatlari borasida fikrlar keltirilishi bilan o‘zbek adabiyotshunosligining muhim manbalari sirasiga kiradi. Asarda ilmning xosiyati, bilimning baxt keltirishi, til odobi doston syujet kesimining asosini tashkil etuvchi 4 ramziy obraz savol-javobi fonida beriladi. Dostonning “*Yangluq ag‘irliqin tanurlayur bilig birla*”, “*Til erdamin asg‘in munlarin so‘zlayur*”, “*Kitob izisi o‘zinga uzr ayur*”, “*Oyto‘ldining Kuntug‘dining savoliga javob tariqasida*”, “*Ayto‘ldi javabi eligka*” sarlavhali qismlari ostida keltirilgan.

Yusuf Xos Hojib Yaratgan tomonidan insonga berilgan fazilatlarini, sifatlarni keltirar ekan, ularning asosi sifatida so‘zlash imkoni, ravon nutq berganini ta’kidlaydi:

Ko‘ngil berdi ham ma yuritti tilig,
O‘vut berdi qilq ham qilinchi silig [4, 84].

*(Unga ko‘ngil berdi, tili yo‘riq (ravon) qildi,
Andisha, xulq hamda go‘zal fe‘l ato qildi.)*

Bilim – insonni har qanday jaholot va mushkulotdan qutqaruvchi xaloskor sanaladi. Asarda bilim tufayli insonning ulug‘likka erishishi, o‘qish tufayli tugunlar yechilishi bayon qilinib, xalqda bu borada “bir so‘z” – maqol borligi aytiladi:

Uqush qayda bo‘lsa uluqluq bo‘lur,
Bilig kimda bo‘lsa, bezugluk alir.

*(Zakovat qayerda bo‘lsa, ulug‘lik bo‘ladi,
Bilim kimda bo‘lsa, buyuklik oladi.)* [4, 84].

Yusuf Xos Hojib dostonning “Kitob izisi o‘zinga uzr ayur” qismida badiiy so‘z tabiati xususida asosli fikrlarni keltiradi. Muallif “Qutadg‘u bilig” asari uning so‘zlari ekanligini, u o‘tganidan keyin avlodlarga qoluvchi asosiy merosi shu so‘z – kitob ekanligini ta’kidlash orqali asar – ijodkorning keyingi hayoti ekanligiga ishora qiladi.

Tilakim so‘z erdi, ey bilga bo‘gu
Kezin keldachika o‘zum so‘zlagu.

*(Tilagim so‘z edi, ey bilag‘on dono,
Keyin keluvchilar uchun o‘zim aytadigan so‘zlar edi)* [4, 90].

Yusuf Xos Hojib bu bobda so‘zni ishlatish, so‘zga yuklanadigan yuk, so‘zning vazifasi, so‘zchi holi borasida o‘ziga nasihat qolipi vositasida atrofdagilarga murojaat qiladi. Alloh birgina so‘z bilan Olamni yaratgani, insonga zabon berilgani, insonning ayni fazilati bilan boshqa jonzotlardan ustun qo‘yilishi go‘zal badiiy ifodalar orqali asoslanadi:

Yashil ko‘kdin indi yag‘iz erka so‘z,
So‘zi birla yangluq ag‘ir qildi o‘z.
(So‘z bo‘z yerga yashil ko‘kdan tushdi,

So‘zi tufayli inson o‘zini ulug‘ qildi) [4, 90]

Dostonda e’tibor qaratilgan muhim masalalardan biri – til va tafakkur konsepsiyasi. Tafakkurda mavjud bilimlar til orqali namoyon bo‘lmasa, unday bilimning, tafakkurning hech kimga foydasi tegmaydi. Yoki aksincha, tafakkurda hech narsa(bilim) bo‘lmasa-yu, so‘zlar ortiqcha so‘zlanaversa, bunday so‘zlar insonga, so‘zlovchi va tinglovchiga zarar yetkazadi:

Biliglig chiqarmasa bilgin tilin,
Yarutmaz anin bilgi yatsa yilin.
(Bilimli bilimini tili orqali chiqarmasa,

Uning bilimi yillab yotsa ham, yoritmaydi) [4, 90].

“Qutadg‘u bilig”da ezgu so‘z tamoyili yetakchi mavzulardan biri sanaladi. Yusuf Xos Hojib chin insoniylikning belgisi, insonning ko‘rki so‘z ekanligini ezgu so‘zli kishilar har zamonda kerakli ekanligini asoslab, shunday kishilarni madh qilishga chorlaydi. Dostonda ezgu so‘z inson yuzini nurlantiruvchi vositaga qiyoslanib, fikrning isboti sifatida turkiylarning mashhur maqoli keltiriladi:

Masal keldi turkcha munar menzatur

Ani so‘zladim, men munu yanzatur.

Uqush ko‘rki so‘z - ul bu til ko‘rki so‘z,

Kishi ko‘rki yuz - ul bu yuz ko‘rki ko‘z.

(Bunga o‘xshatadigan turkcha masal bor;

Bunga moslab shu masalni so‘zladim:

Zakovat ko‘rki so‘zdir, bu tilning ko‘rki so‘zdir,

Kishining ko‘rki yuzdir, bu yuzning ko‘rki ko‘zdir) [4, 91].

Yusuf Xos Hojib tafakkursiz, behuda so‘zlangan so‘zning zararlari xususida to‘xtaladi. Bunday so‘zlovchi kishilarni johilga qiyoslaydi. Johillar yilqilarga o‘xshatilib, behuda so‘zlar so‘zlab, semirib yotishlari go‘zal ifodalar bilan ochib beriladi. Dostonda so‘zning, chin so‘zning qiymati ruhni ochiqlantiruvchi malhamga o‘xshatiladi. Inson vujudi ikki butunlikdan: jism va ruhdan iborat. Yusuf Xos Hojib jismni to‘ydirish – nafsning vazifasi bo‘lsa, ruhni to‘ydiruvchi asosiy vosita chin so‘z ekanligini ta’kidlaydi:

Eto‘z ulgi barcha bo‘g‘uzdin kirur,

Bu jan ulgi chin so‘z qulaqdin kirur.

(Jism (tana)ning hissasi bo‘g‘uzdan kiradi,

Jon(ruh)ning hissasi esa chin so‘z bo‘lib, u quloqdan kiradi)[4, 91].

Dostonda Oyto‘ldidan qanday so‘zlash kerakligi xususida savol so‘raladi. Oyto‘ldi shohga so‘zning ko‘pi, ozi, me‘yori, badiiy so‘z tabiati, so‘zni bezovchi vositalar borasida go‘zal tavsiyalar beradi:

Bu Ayto‘ldi aydi o‘kush so‘z ul-ul,

Ayitmadi so‘zlab iriksa ko‘ngul.

(Oyto‘ldi aytdi: So‘zning ko‘p shuldirki,

So‘ramagan so‘zni so‘zlab ko‘ngulga tegsa).

Bu az so‘z ul-ul kim ayitmihqa o‘z,

Javab bersa so‘zka yanut qilsa so‘z.

(So‘zning ozi shuldirki, so‘raganga kishi

Javobi bersa, so‘zga teng so‘z bilan javob qilsa).

Mungar mengzatu aydi sha‘ir so‘zi,

Tili so‘z bila tuzdi achi yuzi.

(Shoir so‘zini bunga o‘xshatib aytdi,

U tilini so‘z bilan bezadi, yuzini ochdi(ya‘ni xushro‘y qildi)).

So‘zug yaqshi so‘zda ezu saqnu o‘z,

Ayituqta so‘zla yana terkin uz.

(O‘zing juda o‘ylab so‘zni yaxshi so‘zlar,

So‘raganda so‘zla, yana tezlikda tamom qil).

O‘kush so‘z eshitgil telim so‘zlama,

Uqush birla so‘zla bilig birla tuz.

*(So 'zni ko 'p eshitgin, lekin ortiq so 'zlama,
Idrok bilan so 'zla, bilim bilan andazala).*

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostoni turkiy adabiyotdagi ilk doston bo'lishi bilan birga, doston tarkibidagi to'rtlik va masnaviyalar XI asr adabiyotida takomilda bo'lgan janrlar qonuniyatlari xususida yetarlicha ma'lumot bera oladi. Asar to'rtliklari turkiy tilli yozma adabiyotdagi *to'rtlik, ruboiy, tuyuq* janrlarining rivojlanishi va takomillashishi jarayonida o'ziga xos o'ringa ega va ma'lum ma'noda ularni bu janrlarning dastlabki namunasi deb yuritish mumkin. "Devon-u lug'ati-t-turk"dagi to'rtliklar o'zida aruz elementlarini singdirgani holda asosan turkiy xalqlar uchun qadimiy hisoblangan barmoq vaznida yozilgan. "Qutadg'u bilig" to'rtliklari asarning boshqa janrlari kabi asosan mutaqoribi musammani mahzuf, ba'zan mutaqoribi musammani maqsur va bir o'rinda mutaqoribi musammani solim ko'rinishida yozilgan [3, 307-441].

"Qutadg'u bilig"dagi to'rtlik va masnaviyalar "Devon-u lug'ati-t-turk" turliklaridan farqli o'laroq XI asr adabiyotida didaktik, pandnoma ruhidagi parchalarning ko'lami va davr adabiyotidagi o'rni masalasini o'zida aks ettiradi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Hamroyeva O.J. Adabiyotshunoslik tarixi (O'zbek adabiyotshunosligi tarixi) 1-qism. Darslik. – T.: Bookprint, 2026.
2. Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 1-қисм (Тузувчи Н.Раҳмонов) Мажмуа. –Т., 2002.
3. Тўхлиев Б. "Қутадғу билиг"нинг поетикаси масалалари // Ўлмас обидалар (Ўзбекистон халқларининг қадимги ёзма ёдгорликлари бўйича тадқиқотлар). – Т., 1989.
4. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. (Нашрга тайёрловчи Қ.Каримов). – Т.: Фан, 1972. – Б. 84.

Annotation: Literary studies of the 11th-13th centuries are notable as an important stage in the history of Turkish literary studies, as an important period of the formation of scientific and theoretical views. The stage of the formation of human artistic thinking and the acquisition of certain poetic patterns is reflected in ancient Turkic sources. Yusuf Hos Hajib's "Kutadgu bilik" is considered the first written epic of Turkish literature - a work with a high artistic plot system, and is characterized by the presence of the author's literary and aesthetic views in the work. Through the literary and aesthetic views in the work "Kutadgu bilik", one can obtain sufficient information about the literary environment of the 11th centuries. In this regard, there is a need to study the work "Kutadgu bilik" in the direction of literary studies. The article examines these aspects of the work.

Keywords: epic, literary-aesthetic perspective, genre, word, poem, prose, poetics.

Аннотация: Литературоведение XI-XIII веков примечательно как важный этап в истории тюркской литературы, как важный период формирования научно-теоретических взглядов. Этап формирования человеческого художественного мышления и усвоения определенных поэтических моделей отражен в древнетюркских источниках. «Кутадгу билик» Юсуфа Хос Хаджиба считается первым письменным эпосом тюркской литературы — произведением с высокой художественной сюжетной системой, характеризующимся наличием в произведении литературно-эстетических взглядов автора. Через литературно-эстетические взгляды в произведении «Кутадгу билик» можно получить достаточно информации о литературной среде XI веков. В связи с этим возникает необходимость изучения произведения «Кутадгу билик» в литературоведческом направлении. В статье рассматриваются эти аспекты произведения.

Ключевые слова: эпос, литературно-эстетическая перспектива, жанр, слово, стихотворение, проза, поэтика.